

İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA KABİLELER ARASI REKABETİN İSLAM DAVETİNE YANSIMALARI

Sami KİLİNÇLİ*

Özet

İslam daveti toplumsal yapı itibariyle kabilecilik sistemine dayalı Mekke’de başladı ve bu davet daha ilk günden itibaren Mekkeli müşriklerin, kabilelerin farklı seviyelerdeki, şekillerdeki tepkileriyle karşılaştı. Bazı kabileler İslam davetine karşı sert veya orta dereceli muhalefet sergilerken, bazı kabilelerin tüm fertleri iman etmeseler de bunlar İslam davetine muhalefet etmeyip, pasif veya aktif onun yanında yer aldılar. Bu makalede Mekke’nin kuruluşu, yönetiminde yer alan kabileler, bunlar arasında İslam öncesinde gerçekleştirilen Ahlâf-Mutayyebûn ittifakının İslam davetine muhalefet ve taraf olarak ne oranda yansıdığını, hangi şahısların öne çıktığı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Daveti, Muhalefet, Ahlâf, Mutayyebûn, Kabilecilik

The Reflections Of Intertribals Rivality in the Call To Islam in The Pre-Islamic Arab Society

Abstract

The Islamic invitation came into being in Mecca which formed on the basic of tribalism. This invitation faced oppositions of the polytheists of Mecca based of different levels of tribes. Although some tribes reacted hard or moderate Islamic opposition against the invitation, all members of some tribes, though they didn't believe the faith of İslam, they didn't give reaction to Islam invitation, they involved the action of Islam. The emancipation this article salvoten of Mecca, the tribes who involved in the management, among them the alliance of Ahlaf-Mutayyebun performed in pre-Islamic period, as a party to the opposition and supporter, how the action reflected the extend to and also it will be deal how rate and also it will be explain which personality has come into prominence.

Key Words: Islam invitation, opposition, Ahlaf, Mutayyebun, tribalism

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, samikilincli@mynet.com

Giriş

Tarihte yaşayan her insan ve toplum, her bireysel ve toplumsal faaliyet, ortaya çıktığı toplumun dinî, kültürel, siyasal ve sosyal şartlarının, tarihinin etkisinde şekillenmektedir. Bu yönüyle var olan her şey bir anlamda geçmişin ürünü sayılabilir. Tarih bireylerin ve toplumların hafızasıdır. Bu hafıza yaşanan ânı ve yaşanacak tarihleri de bir şekilde etkilemektedir. Bireylerin ve toplumların hayatında şimdi ve burada gerçekleşen her bir olayın, söylenen düşüncelerin tarihinin derinliklerinde olan ancak şimdiden görünmeyen, görülemeyen kökleri bulunmaktadır. Yaşanan olayların doğru olarak anlaşılabilmesi için bunların ana rahmi sayılabilecek olan tüm tarihî bilgilerin buraya getirilmesi, bu günle buluşturulması ve bugün burada yaşananların o şekilde anlaşılması gerekmektedir.

Tarihi bilgi ve tecrübe anlamında diğer beşeri ve sosyal tecrübelerden bir farkı bulunmayan Hz. Peygamber'in hayatının, İslam davetinin başlayıp, güçlenmesinin, ona karşı oluşan muhalefet ve taraftarlığın da Arap toplum yapısında ve tarihinde kökleri bulunmaktadır.

58 | db

Kur'an, belli bir tarih ve toplumda nazil olmuş ve yaşanmıştır. Ancak Kur'an metninde bu tarihi bilgiler, sosyal hayat, muhataplar, mücadeleler ve yaşanan süreçler genel olarak açık bir şekilde yer almamıştır. Her ne kadar bir eserin en iyi tarafı, kaynağı bakımından tarihi şartlara ne kadar kök salmış olursa olsun "O anın kaygılarından kurtulup zamanı aşması, kendi başına uçması olsa"¹ da konu o eserin kendi tarihi bağlamında ne dediğini ve ne yaptığını anlamaya geldiğinde tekrar tarihi kökleriyle birleştirmemiz bir zorunluluğa dönüşmektedir.

İslam davetinin muhalif ve taraftarları Kur'an'da açıkça anlatılmadığı, sadece doğrudan muhataplarının anlayacağı şekilde bize göre üstü kapalı bir şekilde ele alındığı, ayetlerin işaret ettiği şahıs ve kabileler İslam tarihi, siyer ve tefsir kitaplarında açıkça anlatıldığı için makalede bu kaynaklarda yer alan bilgileri temel aldık.

¹ İngiliz romancı Charles Morgan'ın bu sözünü Cemil Meriç aktarmaktadır. Bkz. Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 2009, s.171.

Kabilecilik

İslam öncesinde Arabistan'da hayat kabile merkezli olarak yaşanmaktaydı. Bu sosyal yapı yukarıdan aşağıya doğru genel olarak şa'b, kabile, imâre, batn, fahz, fasîle şeklinde sıralanmaktaydı.² Yerleşik ve güçlü bir merkezi yönetimin olmaması her kabilenin kendi ayakları üstünde durmasını zorunlu hale getirdiği için yaşamın ana unsuru kabileydi. Aile ataerkil yapıya göre kurulduğu için kabileler de bu mantık üzere şekillenmekteydi. Bu toplulukta nesep (aynı soydan olmak) çok büyük bir öneme sahipti. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan, yardımlaşan topluluk anlamına gelen *usbetun*³ kelimesinden türeyen asabiyet (kabilecilik) çok yaygındı ve zaman zaman bir kabile içindeki boylar dahi birbirlerine karşı ittifaklar oluşturabilmekteydi. Bu durumu "ben ve kardeşim amcazademim; ben ve amcazadem yabancı aleyhine birleşiriz" darb-ı meseli çok net bir şekilde açıklamaktadır.⁴ Kişinin kabilesi olmadan kendini koruyabilmesi mümkün olmadığı için kendisine düşmanlık yapanlara karşı kabilesini yardıma çağırması, akrabalarının zalim mi yoksa mazlum mu olduğunu sorgulamadan onlara yardım etmesi zaruri bir durum olarak kabul edilmekteydi.⁵

Baba tarafından olan akrabalık (übüvvet) temel olmakla birlikte, akrabaların çokluğu ve dayanışması kabilenin gücünü arttıracığı için anne tarafından olan akrabalık da (huûlet) toplumsal ilişkilerde önemli bir yer tutmaktaydı. Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in annesi Selma, Medineli Hazrec kabilesinin Neccar oğulları boyuna mensup olduğu için Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde ilk olarak Neccar oğullarının misafiri olmuştu.⁶ Onların Hz. Peygamber'e inanıp, onu korumalarında bu akrabalığın ciddi bir etkisi bulunmaktadır.⁷

² Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdad, 1993, *el-Mufasssal*, I, 508-514; IV, 316-319.

³ İsfahânî, er-Râğıb, *el-Müfredât*, Beyrut, 2005, s. 339.

⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 313.

⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 392.

⁶ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs. I, 168; 495.

⁷ Corcî Zeydan, *et-Târîhu't- Temeddunü'l-İslamî*, Beyrut, Dâru Mektebetu'l-Hayat, 1973, IV, 21, 22. Corcî Zeydan eserinde Hz. Peygamber'in büyük babannesi yerine annesinin Kahtan kabilesinden Hazrec'in Neccar oğullarından olduğunu kaydetmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in annesi Kureyş'in Zühre oğullarındandı. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîret*, I, 156.

Bu katı kabilecilik ortamında eğer bir fert üzerine düşen görevleri yapmaz, kendisi ve kabilesinin şerefine leke sürecek davranışlarda bulunur ve kendisine yapılan uyarıları dikkate almazsa cezalandırılarak, aile ve kabilesiyle bağları koparılırdı. Böylece o kabile mensubu olmaktan kaynaklanan tüm hak ve görevleri sona erer, bu durumları da hac ve panayır mevsimlerinde açıkça ilan edilirdi. Bazen de bu kişiler belirli yerlere sürülürdü. “Hâl” denilen bu büyük ceza kişinin başka bir kabile, aile veya şahıs tarafından himaye altına alınmasına, onlarla hulf (ittifak) veya câr (sığınma) anlaşması yapmasına kadar devam etmekteydi. Bu duruma düşen kişi “Hâli (sahipsiz, boş), ta’rîd (dışlanmış), dâl (başiboş, yolunu kaybetmiş)⁸ laîn (lanetlenmiş)” gibi isimlerle anılmaktaydı. Ayrıca bu, bir kişinin başına gelecek en kötü dönem olarak kabul edilmekte olduğu için bu kişiler kendilerini emniyette hissedemezler ve çok zor durumlarda kalırlardı. Eğer kendilerini koruyacak bir şahıs, kabile bulamazlarsa bir araya gelerek yol kesip, kervan soydukları da olmaktadır.⁹

Mekke’nin Kuruluşu ve Sosyal Yapısı

60| db

Mekke bölgesine ilk yerleşenler Amâlikalılardı. Bunlar bolluk bereket içinde yaşamaktaydılar. Adaletli bir yönetim gerçekleştirmedikleri için zayıflamışlar ve Cürhümilerin işgaline uğramışlardı.¹⁰ Cürhüm kabilesinin içinde büyüyen Hz. İsmail bu kabileden evlenmiş ve hayatı boyunca da Kâbe’nin sorumluluğunu üstlenmişti. Vefatından sonra bu görevi oğlu Nabit b. İsmail, daha sonra da Cürhüm kabilesinden Mudad b. Cürhüm üstlendi. Hz. İsmail’in çocukları Kâbe haremindedir kavga ve savaşın olmasını istemedikleri veya güçleri yetmediğinden dayıları olan Cürhümîlere muhalefette bulunmadı ve Kâbe’nin yönetimini onlara bıraktılar. Nüfusları artınca da Mekke’den çıkarak çevre bölgelerde dağınık bir halde yaşamaya başladılar.

Cürhümîler, Mekke ve Kâbe’de haramları helal sayıp, zalimlik yapınca Benî Bekr b. Kinâne ile Huzâa kabilesinden Gubşan, onlarla savaşarak Mekke ve Kâbe’nin hâkimiyetini ele geçirdiler. Böylece Kâbe’nin idaresi Huzâalılar’ın kontrolüne geçmiş oldu. Hz. İsmail’in soyundan gelen Kusay b. Kilab Mekke’nin lideri olan Huleyl b. Hubşiyye’nin kızı ile evlenmişti, bu evlilikten

⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 563.

⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 410–413.

¹⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 62.

Abduddar, Abdumenaf, Abduluzza ve Abd isimli dört oğlu olmuştu. Oğulları zenginleşip, toplumda itibar sahibi olunca kendisi ve kabilesi Hz. İsmail'in soyundan geldiklerini ileri sürerek Mekke ve Kâbe'nin yönetiminin kendi hakları olduğunu dillendirmeye başladılar.

Mekke'ye hacca gelen insanlara, Arafat'tan Kâbe'ye gelerek hacca başlamaları için izin verme ve şeytan taşlama gibi işleri düzenleme görevi olan "sûfe"liği¹¹ önceleri Mudar kabilesinden Ğavs b. Mürr idare etmekteydi. Daha sonra bu görevi Benî Sa'd kabilesi devralmıştı. Kusay, ilk önce kabilesinin, Kinâne'nin, bazı Huzâa ve Bekrlilerin yardımı ile bu görevi ele geçirdi. Ancak Huzâa ve Bekr oğullarının çoğunluğu bu iktidar mücadelesinin Kâbe ve Mekke'nin yönetimini de ele geçirme konusuna kadar geleceğini anladıkları için Kusay'a yardım etmediler. Daha sonra Kusay bunlarla da savaşarak Kâbe'nin yönetimini ele geçirdi.

Kusay, o zamana kadar Kinâne kabilesinin içinde, Mekke'nin etrafında dağınık halde yaşayan kabilesini Mekke'de topladı. Melikliğini tüm kabilelere kabul ettirdi. Ona göre âdetler din oldukları için değiştirilmemeleri gerektiğinden nesîe, sûfe gibi var olan âdetlere karışmadı. Kusay Mekke'yi kabilesi arasında parselledi, mahallelere böldü ve her boyu belli bir mahalleye yerleştirdi. Kusay'ın bu imar faaliyetlerinden önce insanlar Mekke'yi yerleşim yeri olarak kullanmadıkları için yakın çevresindeki bölgelerde yaşamaktaydılar. Kusay, hicâbe (Kâbe perdedarlığı), sikâye (Hacıların su ihtiyacını karşılama), rifâde (Hacıların yemek ihtiyaçlarını karşılama), nedve (Meclis başkanlığı) ve livâ (Sancaktarlık, komutanlık) görevlerini kendi üzerine aldı. Kusay b. Kilab, Kureyş kabilesini ve Mekke'nin işlerini toparlayıp, düzene koyduğu için toplum tarafından mücemmi (toplayan, bir araya getiren) şeklinde isimlendirildi. Savaş, barış, evlilik, ergenlik çağına gelen kızların örtünmesi gibi toplumu ilgilendiren her şey onun evinde yapılmaya başlandı. Kusay'ın âdetleri, uygulamaları din olarak kabul edildi. Mekke'nin yönetim merkezi olan

¹¹ Bu görevi yerine getirenlere sûfe denilmesinin sebebi şudur: Ğavs'ın annesi Cürhüm kabilesindendi. Çocuğu olmadığı için, eğer olursa çocuğunu Kâbe'ye hizmet için adamıştı. Bu adağından sonra Ğavs doğdu. Annesi, onu Kâbe'nin hizmetçisi yaptığı zaman, işaret olarak başına bir yün parçası taktığı için Ğavs ve çocuklarına Sûfe denilmiştir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîret*, I, 119.

Daru'n-Nedve'yi, kapısını Kâbe'ye doğru olacak şekilde inşa ettirerek tüm yönetim işlerinin buradan yapılmasını sağladı.¹²

Kusay Mekke'nin yönetimini ele geçirdiğinde, onunla birlikte Bitah'a yani Mekke'nin merkezine gelip yerleşen kabilelere merkezde oturanlar anlamında "Kureyşu'l-bitah" denildi. Bunlar "Ebtahiyyûn" olarak da isimlendirilmekteydiler. Bu kabileler Abdumenaş, Abduddar, Abduluzza, Abd b. Kusay b. Kilab, Zühre b. Kilab, Teym b. Mürre, Mahzum b. Yakaza b. Mürre, Sehm, Cumah (Bu iki kabile Amr b. Husays b. Ka'b'ın oğullarıdır.), Adiy b. Ka'b, Hısl b. Âmir b. Lüey, Hilal b. Uhey b. Dabbe b. Hâris b. Fihri ve kardeşi olan Hilal b. Malik b. Dabbe b. Haris b. Fihri oğullarıydı. Bunlar Ma'lat, Ecyadeyn, Mesfele, Seniye, Aşağı Seniye, Mesil ve Radm gibi semtlerde kurulan Hâşim oğulları ve müttetikleri, Muttalib oğulları ve müttetikleri, Abdüşşems oğulları ve müttetikleri, Nevfel oğulları ve müttetikleri, Abduddar oğulları ve müttetikleri gibi her kabilenin ve müttetiklerinin oturdukları ayrı ayrı mahallelerde (reb'a) yaşamaktaydılar.¹³

62 | db

Mekke'nin dış bölgelerinde yaşayan kabilelere ise Mekke'nin dışında, etrafında yaşayanlar anlamında "Kureyşu'z-zevâhir" denilmekteydi. Bu kabileler Muays b. Âmir b. Lüey, Teym el-Edrem b. Galib b. Fihri, Muhârib b. Fihri ve Hâris b. Fihri'den (Bu ikisi Hilal b. Malik'in oğullarıdır.) oluşmaktaydı. Kureyş'in Sâme b. Lüey oğullarının farklı boyları diğer bölgelere yerleştikleri için Bitah ve Zevâhir'den sayılmamışlardı. Bu boyları Hz. Osman hilâfeti döneminde Kureyş'e dâhil etmiştir.¹⁴ Ebû Ubeyde b. Cerah'ın kabilesi olan Hâris b. Fihri oğulları daha sonra Mekke'nin merkezine yerleşerek Bitah'tan olmuşlardır.¹⁵ Bitah'ı oluşturan kabileler yerleşik hayata geçip Kâbe'ye hizmet ettikleri ve ticaret yaptıkları için zenginleşmişler, Mekke'de, Mekke dışında ve özel-

¹² İbn Hişam, *es-Sîret*, I, 111-126; İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 28-31; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 74-79; Ahmed b. Yahya Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Beyrut, 1996, I, 51, 52.

¹³ Ezrakî, Ebû Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, thk. Ali Ömer, I. Baskı, Kahire, Mektebetü Sikâfetü'd-Diniyye, 2009, II, 222-263; Ebû Abdullah Muhammed b. İshak İbn Abbas el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîs*, thk. Abdulmelik b. Abdullah Dehiş, Beyrut, 1994, II, 259-348. Reb'a kelimesinin anlamları için bkz. Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut, 1979 s. 152.

¹⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 167-169; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 29.

¹⁵ İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 83.

likle de Taif'te mal mülk sahibi olmuşlardı. Zevâhir'i oluşturanlar ise fakirdiler ve savaşçı olmakla övünmekteydiler.¹⁶

İttifaklar

Kabileler her ne kadar baba ve anne tarafından akrabalarıyla güçlerini artırma yoluna gitseler de çöl ortamında mümkün olan en büyük güce sahip olmak kendi güvenlikleri için çok önemli olduğundan şahıslar ve kabileler arasında hılf (ittifak) anlaşmaları yapılmaktaydı.¹⁷

Toplum arasında ittifak yapmaya, ayrılmamaya, beraber kalmaya “muhâlefe;” ittifak yapan kişiye de çoğulu ahlâf olan halîf (müttefik) denilmekteydi.¹⁸ Şahıslar, kabileler ve toplumlar arasında yapılan hılflerin cahiliye döneminde çok büyük bir önemi vardı. Hılften dönmek çok büyük bir suç ve aşağılık bir davranış olarak kabul edilmekteydi. Ancak bu anlaşmalar ortak menfaatler devam ettikçe devam etmekte, bu menfaatler sona erdiğinde veya taraflardan biri başka bir kabile ile ittifak anlaşması yapmak istediğinde anlaşma feshedilmekteydi.¹⁹

db | 63

İbn Hişam Habeşistan'dan geri dönen mü'minlerin isimlerini sayarken Abdüşşems'in “halîf”lerinden, Mahzum'un “halîf”lerinden, Benî Âmir'in “halîf”lerinden şeklinde mü'minlerin isimlerini zikretmektedir. Bu durum hem halîfliğin yaygınlığını, hem de müslümanlarla müşrik şahıs ve kabilelerle -ki bu ismi geçen kabileler aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere İslam davetinin en şiddetli muhalifleriydi- arasında hılf'in yapıldığını göstermektedir.²⁰ Aynı şekilde İslam'ı ilk olarak kabul eden Medineliler bazı kabile mensupları da Hazrec'e karşı Kureyşlilerle hılf yapmak amacıyla hac döneminde Mekke'ye gelmişlerdi.²¹ O dönemin şartlarında her kabilenin kendi varlığını güvenceye almak ve güvenlik içinde kalabilmek için diğer kabilelerle hılf yapması kaçınılmaz bir durumdu.

Mekke'nin Yönetimi ve Dâru'n-Nedve

Şehir-devlet olarak Mekke, oligarşik temel üzerine kurulu bir teşkilata sahipti. Hükümet fonksiyonları, tevârüs yoluyla geçmekte,

¹⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 28.

¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 467.

¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 136.

¹⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 369-376.

²⁰ İbn Hişam, *es-Siret*, I, 365-368.

²¹ İbn Hişam, *es-Siret*, I, 427.

on kadar ailenin elinde bulunmakta ve idari işler çok sayıda fert tarafından yürütülmekteydi. Bu yapı yetişkin bütün vatandaşların iştirak ettiği bir “parlamento”nun kontrolü altında çalışmaktaydı.²² Kusay’ın hâkimiyeti döneminde Mekke çok zenginleşmiş hatta idare yeni baştan kurulmuş ve “demokratik” hale getirilmişti. Kusay, yönetim merkezi olan Daru’n-Nedve’yi tesis ederek kırk yaşına varan her vatandaşın buraya gelip şehirle ilgili işlerin münakaşalarına katılabilmesini sağlamıştı. Ayrıca asıl gayesi Hac veya Mekke panayırına gelen kimselere yardım etmek olan ve şehrin sakinlerinden yıllık olarak alınan Rifâde vergisini uygulamaya koymuştu.²³

Dağınık halde yaşayan Kureyş kabilesini bir araya getiren, Mekke’nin hâkimiyetini ele geçirip Mekke’yi tam bir şehir şeklinde düzenleyen ve tüm yetkileri, imtiyazları elinde toplayan Kusay b. Kilab, sahip olduğu bu yetkilerini zenginleşmesi için çocukları arasında en fakir olan Abdududdar’a devretmişti.

Arap toplumunda geleneklere saygı, bağlılık çok önemli olduğu için Kusay’ın ölümünden sonra bu uygulama herhangi bir itirazla karşılaşmadan bir müddet devam etti. Mekke’de yeni mahalleler kuruldu. Ancak daha sonraki dönemlerde Benî Abdumenaş b. Kusay’ı oluşturan Abdüşşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel oğulları toplumda güç, kuvvet, şeref ve fazilet sahibi oldukları için bu yetkilere Abdudddar’dan daha ehil olduklarını ileri sürerek Ebu Talha b. Abduluzza b. Osman’ı Abdudddar’a göndererek Kâbe’nin anahtarlarını kendilerine vermesini istediler. Ancak Abdudddar bunu reddetti ve bu şekilde Kureyş’in birliği ilk defa dağılmış oldu. Abdumenaş ve destekleyenleri Abdudddar’dan güçlü oldukları için bu yetkileri kullanmaya kendilerini daha yetkili görürken, Abdudddar ve destekleyenleri ise Kusay tarafından kendilerine verilen imtiyazların ellerinden çıkmasını istemiyorlardı. Bu tartışma ve çekişme olduğu esnada Abdumuttalib’in kızı Atike, güzel koku dolu bir kap getirdi. Abdumenaş’ı destekleyenler ellerini buna batırarak kendi aralarında ittifak oluşturarak ellerini Kâbe’ye sürdüler. Bundan dolayı da kendilerine mutayyebûn (güzel kokulular) denildi. Abdumenaş’ın idaresini en yaşlısı olduğu için Abdüşşems b. Abdumenaş ele aldı. Mutayyebûn grubu Benî Abdumenaş b. Kusay’ı oluşturan

²² Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I. Baskı, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1991, I, 25.

²³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 32.

Abduşşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel oğullarının yanı sıra şu kabilelerden oluşmaktaydı:

1. Benî Esed b. Abduluzza b. Kusay
2. Benî Zühre b. Kilab (Halîfleri “müttefikleri” Ahnes b. Şerik es-Sekafi İslam düşmanlarının başında gelmekteydi.)
3. Benî Teym b. Mürre b. Ka’b
4. Benî Haris b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne

Mutayyebûn grubunun karşısında yer alan boylar ise bir deve keserek ellerini kanına batırdılar, hatta Benî Adiy’den Esved b. Haris ve kabilesi bu kanı yaladılar ve beraber hareket etme konusunda ittifak anlaşması yaptılar. Bu gruba da “ahlâf” ve “kan yalayıcı” denildi. Abdudâr’ın idaresini ise Âmir b. Haşim b. Abdumenaf b. Abdudâr aldı. Ahlâf grubu Abdudâr’ın yanı sıra şu kabilelerden oluşmaktaydı:

1. Benî Mahzum b. Yakaza b. Mürre b. Ka’b b. Luey
2. Benî Sehm b. Amr b. Husays b. Ka’b
3. Benî Cumah b. Amr b. Husays b. Ka’b (Sehm ve Cumah kabileleri Amr b. Husays b. Ka’b b. Luey’in iki oğludur.)
4. Benî Adiy b. Ka’b İbn Luey b. Galib

Bu iki grup kendi taraftarlarını asla terk etmemek, birbirlerini ebediyen düşmana teslim etmemek üzere yemin ettiler ve bundan sonra da tek bir el gibi hareket ettiler. Bu tartışma ve gruplaşma ortamında Kureyş’ten Âmir b. Luey ve Muhârib b. Fihri oğulları tarafsız kaldılar.

Kureyş bu şekilde iki düşman gruba ayrılınca, kabileler savaşmak için birbirleriyle eşleştiler. Buna göre Abdumenaf ile Sehm, Abdudâr ile Esed, Mahzum ile Teym ve Cumah ile Zühre kabileleri birbirleriyle savaşacaklardı. Ancak diğer kabilelerin araya girmesi sonucunda Abdudâr oğullarının sahip oldukları bazı yetkileri Abdumenaf’a devretmesi şartıyla savaştan vazgeçilerek anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre sikâye ve rifâde gö-

revleri Abdumena'fa verildi.²⁴ Dâru'n-Nedve, livâ ve hicâbe ise Abduddar'da kaldı. Darun'n-Nedve'nin sorumluluğunu Ebu Talha b. Abduluzza b. Osman b. Abduddar üstlendi ve livâ ve hicâbe görevleri Mekke'nin fethinden sonra da Hz. Peygamber'in onaylamasıyla bu ailede kaldı.²⁵

Abdumena'fın Nevfel, Abdüşşems, Hâşim ve Muttalib olmak üzere dört oğlu vardı ve zamanla bunlar dört ayrı kabile oldular. Hz. Peygamber ile Ebu Süfyan dördüncü nesilde birleşmektedirler. Diğer ifadeyle Hz. Peygamber'in kabilesi Benî Hâşim ile Ebû Süfyan'ın kabilesi olan ve daha sonraları Ümeyye oğulları, Emevîler ismiyle meşhur olan Benî Abdüşşems birbirlerinin amcaoğullarıydılar ve mutayyebûn grubunda yer almaktaydılar.

Anlattığımız şekilde gerçekleştirilen görev dağılımında zaman içerisindeki değişen güç dengelerine bağlı olarak bazı değişiklikler olmuştur. İslam'ın doğduğu günlerde bu temel görevler bu on boy içerisinde öne çıkan bir şahıs tarafından aşağıdaki şekilde yürütülmekteydi.

²⁴ İbn Habîb el-Münemmak'ta sadece sikâye'nin Abdumena'fa, rifâde'nin ise Esed'e verildiğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Bağdâdî, *el-Münemmak fî Ahbâri Kureys*, thk. Hurşid Ahmed Fâruk, I. Baskı, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1985, s. 190.

²⁵ Bkz. İbn Hişam, *es-Siret*, I, 130-133; İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Beyrut, Dâru'l-İfâku'l-Cedîde, 2009, s. 166, 167; 175-181; a. mlf., *el-Münemmak*, 30-35; 50-52; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 52-56; Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs, II, 276.

Mekke Şehir Devletinde Görevler Çizelgesi²⁶

	Görev	Niteliği	Görevli boylar	Görevliler
Siyasi Görevler	Riyâset	Yönetim İşleri	Benî Ümeyye	Ebû Süfyan
	Mele, Daru'n-Nedve	Nedve Meclisi	Benî Abduddâr	Osman b. Talha
	Meşvere	Meclis Başkanlığı	Benî Esed	Yezid b. Zem'a
	Sifâre	Dış İlişkiler ve Elçilik	Benî Adîy	Ömer b. Hattab
Mali Görevler	Rifâde	Özellikle fakir hacıların yemek ihtiyaçlarının karşılanması için toplanan vergi	Benî Nevfel	Hâris b. Âmir
	Sikâye	Su Dağıtım Hizmetleri	Benî Hâşim	Abbas
	Emvâlu'l-Muhâcere	Kâbe'deki dinî hediyelerin dağıtımı	Benî Sehm	el-Hâris b. Kays
Askeri Görevler	Kiyâde	Komutanlık	Benî Ümeyye	Ebû Süfyan
	Ukab	Piyade ordusunun tanzimi	Benî Ümeyye	Ebû Süfyan
	Kubbe ve Ei'ne	Süvari Ordusu ve Putların Taşınması	Benî Mahzûm	Hâlid b. Velid
	Livâ	Sancak Çekimi	Benî Abduddâr	Osman b. Talha
Dinî Görevler	Sidâne Hicâbe	Kâbe muhafızlığı	Benî Abduddâr	Osman b. Talha
	Ezlâm Eysar	Fal Okları	Benî Cumah	Safvan b. Ümeyye
	Nesî	Takvim Görevi	Benî Kinâne	Cünâde b. Avf
	İcâze	Hac İbadetleri	Temîm	Ğavs b. Mürre
	İfâze		Advan	Ebû Seyyâre
Adlî Görevler	Eşnak	Adlî ve Yargı Davaları	Benî Teym	Ebû Bekr
	El-Hukûme		Benî Sehm	el-Hâris b. Kays

db | 67

Bu çizelgeye göre hacın uygulanmasını içeren icâze Temîm, ifâze'de Advan kabilesine, hacın zamanının belirlenmesinde asıl görev olan nesî²⁷de Kinâne kabilesine aitti. Bu kabileler Mudar

²⁶ Ahmed b. Muhammed b. Abdu Rabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1983, III, 267, 268; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 249, 250. Ayrıca bkz. Apak, Adem, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: , 10, Sayı: 1, s. 177–194. Çizelge için bkz. Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, 2003, s. 245.

²⁷ Araplar Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını "haram aylar" olarak kabul etmekte, bu aylarda savaş yapmamakta, dokunulmazlıklar uygulanmakta ve barış

soyuna bağlıydılar. Diğer ifadeyle Kureyşten değillerdi ve Mekke'nin yönetiminde doğrudan bir yetkileri, etkileri olmadığı için Mekke dönemindeki mü'min-müşrik ilişkilerinde bunların etkili olduklarına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu bilgiden hareketle Mekke döneminde genel olarak mü'minler ve müşriklerin Kureyşin boylarından olduğunu, muhalefetin de buna göre şekillendiğini ifade edebiliriz.

Mele, dâru'n-nedve, sıfâre, emvâlu'l-muhâcere, kubbe ve einne, livâ, sidâne hicâbe, ezlâm ve el-hukûme gibi çok önemli on görevde imtiyaz ve yetki Ahlâf grubuna aitti. Meşvere, sikâye, eşnak, riyâset, kıyâde, ukab ve rifâde gibi yedi görev, yetki Mutayyebûn grubuna aitti. Ancak bunlardan siyasi ve askeri alandaki riyaset, kıyâde ve ukab Abdüşşems diğer ifadeyle Ümeyye oğullarına aitti. Bu görev dağılımı ve o dönemle ilgili diğer bilgileri bir arada değerlendirdiğimizde, Kureyş soylarını siyasî, ticarî ve askerî etkinlikleri itibariyle iki gruba ayırmamız mümkündür: Buna göre Mekke'nin en güçlü kabilelerini Mahzum, Abdüşşems (Ümeyye) ve Sehm oğulları oluşturmaktaydı. Haşim, Cumah, Zühre, Adiy, Nevfel, Teym, Muttalib ve Abduddâr oğulları ise onlardan sonra gelmekteydiler. Bu dağılım Mekke'de Ahlâf grubunun Mutayyebûn grubundan daha güçlü ve etkin olduklarını göstermektedir. Abdüşşems oğulları her ne kadar Mutayyebûn'dan olsalar da Hâşim oğullarıyla aralarında eskiden gelen bir rekabet, çekememezlik olduğu için²⁸ İslam daveti başladığında ahlâf grubundakiler kadar şiddetli olmasalar da sonuçta muhalif kanatta yer almışlardı. Bu durum, hem mutayyebûn grubunun gücünün zayıflamasına hem de ahlâf grubunun gücünün artmasına dolayısıyla İslam davetine karşı gösterilen muhalefetin, baskıların şiddetlenmesine sebep olmuştur.

İslam Davetinin Muhalifleri

İslam davetine karşı özellikle de şirkin açık bir şekilde eleştirilmeye başlanmasından sonra güçlü bir muhalefet oluştu. Muhalefetin güçlü olması, mü'minlere karşı baskı ve işkencelerin yapılmasına sebep oldu. Muhalefet cephesini oluşturan kabile ve şahısların

dönemi yaşanmaktaydı. "Neşî" adını verdikleri bu uygulama siyasi ve ticari faaliyetlerine uygun düşmediğinde Muharrem ve Safer aylarının yerlerini değiştirmektedirler. Bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 156, 157; a. mlf., *el-Münemmak*, s. 227-229; Âlûsî, *Bulûğü'l-Ereb*, III, 385-406.

²⁸ İbn Habîb, *el-Münemmak*, s. 90, 97; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 60, 61; 72-75; konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasîlere Kadar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 88-104.

kimler oldukları ile ilgili olarak siyer, tarih, tefsir ve hadis kitaplarında birçok isim zikredilerek genel ifadeler kullanılmakla birlikte konuyla ilgili olarak elimizde ayrıntılı ve net bilgiler bulunmamaktadır. Bu durum konuyla ilgili tutarlı tahlillerin, yorumların yapılmasını, o tarihin, ortamın, ilgili ayetlerin, surelerin, siyerin tam ve doğru olarak anlaşılmasını da bir ölçüde engellemektedir. Biz, bundan dolayı muhaliflerin hangi kabilelerden ve kimler olduklarını, bunlardan kimlerin öne çıktığını tespit edebilmek için özellikle Kur'an'ın bütününe tefsir eden en eski tefsir olan ve aynı zamanda ayetlerin kimler hakkında indiği ile ilgili yoğun bilgiler içeren Mukâtil b. Süleyman'ın (v.150/767) *et-Tefsîr*²⁹ isimli eserinden Mekkî sureleri tarayarak kabile ve şahıs isimlerini, sayısal yoğunluklarını tespit etmeye çalıştık. Aynı çalışmayı rivayet tefsirlerinin en önemlilerinden biri kabul edilen Vâhidî'nin (v. 468/1076) *el-Vasît*³⁰ isimli eseri ile dirayet tefsirlerinin en önemlilerinden biri olan Zemahşerî'nin (v. 538/1143) *el-Keşşâf*³¹ isimli eserinde de yaptık. Bu eserlerden elde ettiğimiz listelerle siyer ve tarih kitaplarındaki listeleri de karşılaştırarak bazı sonuçlar elde etmeye çalıştık. İsimlerini tespit ettiğimiz muhalifleri kendi içinde kabilelere ve kabilelerin bağlı oldukları gruplara göre değerlendirerek şu sonuçlara ulaştık.

Yukarıda da ele aldığımız gibi İslam öncesinde Kureyşi oluşturan kabileler arasında Dâru'n-Nedve'deki görevlerin paylaşımı konusunda anlaşmazlık çıkmış, kabileler Ahlâf ve Mutayyebun grubu olmak üzere iki gruba ayrılmış, bazı kabileler ise tarafsız kalmışlardı. Taif'te yaşayan Sakif kabilesi Kureyş'ten olmadığı için bu grupta yer almamış olmakla birlikte, Kureyş ile olan sıkı ilişkilerden ve şirk ortak paydasından dolayı İslam davetine karşı muhaliflerin yanında yer aldıkları için sebebi nuzûl rivayetlerinde bu kabilelerden bazı şahısların da isimleri geçmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda onlara da yer verdik. Bu durumdan dolayı biz de adı geçen üç tefsirden muhalifler, kabileleri ve bağlı oldukları gruplar hakkında elde ettiğimiz sonuçları var olan bu sosyal yapıyı temel alarak tasnif ederek değerlendirmeye çalıştık. Sonuç olarak aşağıdaki bilgilere ulaştık.

²⁹ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmad Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003

³⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994

³¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2008

Muhalliflerden Mukâtil b. Süleyman'ın eserinde ismi geçen kabileler ve şahıslar.

Ahlâf Grubuna Bağlı Kabileler

Mahzum oğullarından Hz. Peygamber'in bu ümmetin Firavn'u diye nitelediği³² Ebu Cehil 49, ayrıca on ayette Ebu Cehil ve ashâbı, Mahzum oğullarının en büyüğü, zengini ve ileri geleni olan Velid b. Muğire 30, (Bir defada Velid b. Muğire ve ashâbından 40 kişinin Hz. Peygamberle konuştuğu naklediliyor.) Ebu Cehil'in amcaoğlu Abdullah b. Ebi Ümeyye b. el-Muğira 8, Ebu Huzeyfe b. Muğira b. Abdullah el-Mahzumi 5, Benu Muğira b. Abdullah b. Amr el-Mahzumi 2, Esved b. Abdüesved el-Mahzumî 2, Hâşim b. Muğira b. Abdullah el-Mahzumî (Ebu Huzeyfe) 2, Peygamber'imizin Müslüman olan halası Bera'nın oğlu Ebu Seleme b. Abdüesved el-Mahzumi, Ebu Cehil'in amcaoğlu Hâris b. Hişam b. el-Muğira, Osman b. Abdullah b. Muğira, Nevfel b. Abdullah b. Muğira, birer defa geçmektedir. Ayrıca iki yerde bu kabileden Velid b. Muğire'nin çocukları Velid b. Velid, Halid b. Velid, Ammar b. Velid, Hişam b. Velid, As b. Velid, Gays b. Velid, Abdüşşems b. Velid'in isimleri geçmekte; Yasin,36/ 8-10. ayetlerin Benî Mahzumdan bir grup hakkında geldiği ve bunlardan hiç birinin iman etmediği de kaydedilmektedir.

70| db

Sehm oğullarından Âs b. Vâil 16, nefsinin ilah edinen olarak nitelenen, Dâru'n-nedve'deki dini hediyelerin dağıtım görevi olan Emvâlu'l-Muhâcereden sorumlu olan Hâris b. Gays es-Sehmi 8, (İsminin geçtiği iki yerde Hâris b. Gays'ın babası ile birlikte olduğu da nakledilmektedir.) Şair Abdullah b. Zeb'arî b. Gays (İbn Zeb'arî) 4, Münebbih b. Haccac 3, Nubeyh b. Haccac 3, (Bu iki kardeşin isimleri birlikte kaydedilmektedir.) Adiy b. Gays 3 defa geçmektedir.

Ayrıca Enbiya, 21/ 98, 99. ve Zuhruf, 43/ 57 ayetlerin bu kabile hakkında nazil olduğu ve Nebe, 78/5. ayet ve Tekasür suresinin de Abdumenaf b. Kusay ve Beni Sehm b. Amr b. Hasîs (Husays) b. Ka'b hakkında nazil olduğu da kaydedilmektedir.

Cumah oğullarından Ubey b. Halef el-Cumahî 11, Ümeyye b. Halef el-Cumahî 10, Ebu'l-Eşdeyn (Useyd b. Kelde b. Halef el-Cumah) 6, Safvan b. Ümeyye el-Cumahî ve Müşafî' b. Abdumenaf

³² Belâzurî, *el-Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 125.

Umeyr el-Cumahi ikişer, Amr b. Hâlid ve Umeyr b. Vehb b. Halef birer defa geçmektedir.

Abduddar oğullarından Kureyşin şeytanlarından olan ve Kur'an'daki tüm "esâtîru'l-evvelin"³³ (eskilerin masalları) sözü kendine nisbet edilen Nadr b. Haris 26, Ertâ'a b. Abdi Şurâhbîl 2, Esced b. Abdi Yağus 2, Sağleb b. Abdi Yağus, 2, bu ikisi Beni Abduddar'dan İbn Haris b. Sabbak'ın muâhat yoluyla kardeşidirler. Ayrıca En'am, 6/ 39. ayette Abduddar oğulları hakkında nazil olmuştur.

Mutayyebun grubuna bağlı kabileler

Abduşşems (Ümeyye) oğullarından Utbe b. Rebia 12, Şeybe b. Rebia 9, Ebu Süfyan 8, Ukbe b. Ebi Muayt 5, Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt 4, Ümeyye b. Ebi Muayt ve Abduşşems b. Abdumenaş bir defa geçmektedir. Ayrıca Ankebut, 29/4. ayetin Benî Abduşşems hakkında inzal edildiği ve Bedir savaşında bunlardan Utbe, Şeybe, Velid b. Utbe b. Rebia, Hanzala b. Ebi Süfyan b. Harb, Ubeyde b. Sa'd b. el-Âs b. Ümeyye, Ukbe b. Ebi Muayt'ın öldürüldükleri de nakledilmektedir.

db | 71

Hâşim oğullarından Ebu Leheb ve hanımı, Ebu Leheb'in oğulları Utbe ve Uteybe 2, Şair Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalib, Rukane b. Abdu Yezid b. Hişam İbn Abdumenaş ve Abbas b. Abdulmuttalib birer defa geçmektedir. Ebu Leheb'in sert muhaliflerden olmasına rağmen isminin bir defa geçmesi, Hz. Peygamberle tartışmaya girmekten çok baskı uygulayan olmasından kaynaklanmış olabilir. İsimleri çok geçen muhalifler genelde ekip olarak hareket etmekteydiler. Ebu Leheb asabiyetten dolayı devamlı bunlarla olmaktan çok bireysel düşmanlık yapmış da olabilir.

Nevfel oğullarından Hz. Peygamberi kendilerine teslim etmedikleri için muhalifler tarafından Hâşim ve Muttaliboğullarına karşı uygulanan boykotun kaldırılmasına öncülük edenlerden ve kabilenin reisi Mut'im b. Adiy b. Nevfel 4, Hz. Peygamber ile alenen alay eden Amr b. Umeyr b. Nevfel, iman ederse Mekke'den sürülürüz diyen Hâris b. Nevfel b. Abdumenaş 2 ve Süheyl b. Amr 2, Mahreme b. Nevfel, Gurad b. Abduamr b. Nevfel birer defa geçmektedir.

³³ İbn İshak, *es-Siret*, s. 182. En'am, 6/25, Enfal, 8/31; Nahl, 16/24; Mü'minun, 23/83; Furkan, 25/5; Neml, 27/68; Ahkaf, 46/17; Kalem, 68/15; Mutaffifin, 83/13.

Esed oğullarından boykotun kaldırılmasına öncülük edenlerden İbnu'l-Bahterî b. Hişam 6, Nevfel b. Huveylid b. Esed b. Abduluzza ve Amr b. el-Esved ez-Zem'a, Huveytib b. Abduluzza, Zem'a b. Esved birer defa geçmektedir.

Zühre oğullarından mustehziûndan olan Hz. Peygamber'in halasının oğlu Esved b. Abdui Yağus ve Sa'd b. Ebi Vakkas ez-Zuhri'nin Abduşşems'ten olan annesi birer defa geçmektedir.

Tarafsız kalan kabilelerden

Âmir b. Luey oğullarından Âmir b. Tufeyl el-Âmirî 2, Sehl (Suheyl) b. Amr (Âmir b. Lueyy'ın kardeşi) 2, Amr b. Abdullah b. Ebi Gays el-Âmirî, Hz. Peygamber'i öldürmekle tehdit eden ve yıldırım çarpmasıyla ölen Erbed b. Gays el-Âmirî ve Hişam b. Amr İbnu'l-Haris'in mevlası Ebu'l-Havacir birer defa geçmektedir.

Taifli Sakif kabilesinden iki yerde ahireti inkâr ettiği bildirilen Benû Zühre'nin halîfi olan Ahnes b. Şerik es-Sekaffî 4, Habib b. Abdi Yalîl 3, kendisine vahiy gelmesi gerektiği söylenen iki kişiden biri olan Mesud es-Segaffî, Ömer Segaffî'nin iki oğlu ve aynı kabilede üç kişi ise birer defa, Ümeyye b. Salt es-Sekaffî'nin ismi ise: "Biz de Kur'an'ın benzerini oluşturabiliriz." diyen şairler arasında geçmektedir. İsra, 17/19-22. ayetlerin Sakifli zenginler ile gariban mü'minler hakkında nazil olduğu da kaydedilmektedir. Ayrıca Huzâa kabilesinden Hâris b. Tulâtîle el-Huzâî, Âli Talha b. Abduluzza'dan bazı şahıslar ve bedevilerden Yâsir b. Amr b. Harise b. Mehârib gibi bazı şahısların da isimleri birer defa geçmektedir.

Hz. Peygamber ve İslam daveti aleyhine şiir söyleyip Kur'an'ın bir benzerini biz de söyleyebiliriz diyen Kureyşli Abdullah b. Zeb'ari es-Sehmî, Ebu Süfyan b. Abdulmuttalib, Hubeyra b. Ebî Vehb el-Mahzumî, Müşafi b. Abdumenaf Umeyr el-Cumahî, Ebu İzze ve Amr b. Abdullah isimli şairler ile Ümeyye b. Salt es-Sekaffî'nin isimleri de ekip olarak nakledilmektedir.

Vâhidi'nin el-Vasit isimli eserinde isimleri geçen kabile ve şahıslar

Ahlâf grubuna bağlı kabilelerden

Mahzum oğullarından Ebu Cehil 18, bir yerde de Ebu Cehil ve ashâbı, Velid b. Muğire 9, Ebu Huzeyfe b. el-Muğira, Âs b. Hişam ve diğerleri, Seleme b. Hişâm, Ayyaş b. Rebia, Velid b. Velid(Halid b. Velid'in babası el-Mahzumi), Abdullah b. Ümeyye b. el-Muğira,

Cumah oğullarından Ümeyye b. Halef, 2, Ebu'l-Eşdeyn Cumahi, Ubey b. Halef, Uteybe b. Halef, Sehm oğullarından Âs b. Vâil ve İbnu Zeb'ari es-Sehmî de birer defa geçmektedir.

Abduddar oğullarından Nadr b. Haris 7 defa geçmekte.

Mutayyebun grubuna bağlı kabilelerden

Abduşşems oğullarından Ebu Süfyan 4, Utbe b. Rebia, 3, Velid b. Utbe, 2, Ukbe b. Ebi Muayt 3, Şeybe b. Rebia bir defa geçmektedir.

Esed oğullarından Esved b. Muttalib b. Esed bir defa geçmektedir.

Hâşim oğullarından Ebu Leheb, 2, Utbe b. Ebu Leheb 3 defa geçmektedir.

Bağımsız kabilelerden Âmir b. Luey oğullarından Hâris b. Amir bir defa geçmektedir.

Aynı şekilde Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr b. Amr el-Fezarî (2 defa geçiyor) ve Egra b. Habis yanındakilerle gelip, Hz. Peygamber'e güçsüzleri kov, biz asiller onlarla birlikte olamayız dedikleri de (En'am, 6/52.) nakledilmektedir. Sakif kabilesinden Urva b. Mes'ud es-Segafî 3, Ahnes b. Şerik bir defa geçmektedir.

Zemahşerî'nin el-Keşşâf isimli eserine isimleri geçen kabile ve şahıslar

Ahlâf grubuna bağlı kabilelerden

Mahzum oğullarından Ebu Cehil, 18, Velid b. Muğîra, 18 defa geçmektedir.

Cumah oğullarından Ubey b. Halef el-Cumahi, 4, Ümeyye b. Halef, Ebu'l-Eşdeyn, 3 defa geçmektedir.

Sehm oğullarından Âs b. Vâil 6 defa geçmektedir.

Abduddar oğullarından Nadr b. Haris 7, Esved b. Abdu Yeğus ve bir yerde Abduddarlular şeklinde kabilenin geneli kastedilmektedir.

Mutayyebun grubuna bağlı kabilelerden

Abduşşems oğullarından Utbe b. Rebîa 5, Ebû Süfyan 2, Şeybe b. Rebia 2, Ukbe b. Ebî Muayt 2, Ebu Leheb ve karısı, Utbe b. Ebu Leheb ve Abbas birer defa geçmektedir.

Taifli Sakif kabilesinden Ahnes b. Şerik, Habib b. Amr b. Umeyr es-Sekafî, Urve b. Mes'ud es-Sekafî ve bir yerde de Sakifliler şeklinde kabilenin geneli kastedilmektedir.

Huzaâ kabilesinden Hâris b. Talâtıla el-Huzâî, Mudar ve Rebîalılar ise birer defa geçmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber ve İslam daveti aleyhine şiir söyleyip Kur'an'ın bir benzerini biz de söyleyebiliriz diyen Kureyşli Abdullah b. Zeb'ari es-Sehmî, Hubeyra b. Ebî Vehb el-Mahzumî, Müşafi b. Abdumenaf Umeyr el-Cumahî, Ebu İzze el-Cumahî, isimli şairler ile Ümeyye b. Salt es-Sekafî'nin isimleri de ekip olarak nakledilmektedir.

İslam davetine muhalif olan liderlerin bir kısmı katı yürekli, şiddete başvuran, kibir, enâniyet, azgınlık ve gurur sıfatlarının açığa görüldüğü edepsiz kişilerdi.³⁴ Bunların başında Hz. Peygamber'e aşırı düşmanlık yapanlar olarak tanımlanan Ebu Cehil, Ebu Leheb, Ukbe b. Ebi Muayt,³⁵ Hz. Peygamber'e eziyet edenler olarak tavsif edilen Ebu Leheb, Ukbe b. Ebi Muayt, Hakem b. Ebi'l-Âs, Adiy b. Cübeyr es-Sekafî,³⁶ Hz. Peygamberle alay eden Esved b. Abdi Yeğus b. Vehb, Esved b. Muttalib b. Esed, Velid b. Muğire, As b. Vâil, Hâris b. Tuâtıla el-Huzâî ki bunların hepsinin Mekke döneminde farklı sebeplerle ölmeleri İslam düşmanlarının gücünü kıran önemli bir faktördür.³⁷ Hz. Peygamber'in Bedir esirleri içerisinde özel olarak öldürttüğü Ukbe b. Ebi Muayt ile Nadr b. Hâris³⁸ ve Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde kesin olarak öldürülmelerini emrettiği kişiler olan Hâris b. Hişam el-Mahzumî, Zuheyr b. Ebi Ümeyye b. Muğira el-Mahzumî, İkrime b. Ebi Cehil, Hz. Peygamber'i hicveden cariyeler olan Mikyes b. Hubâbe, Beni Abdulmutalib'in cariyesi Sare ve Hz. Peygamber'e eziyet edenlerden ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas Fatıma ve Ümmü Gülsüm'ü Mekke'den Medineye gönderir-

³⁴ İzzet Derveze, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, III. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998, II, 202.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Amr, I. Baskı, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 2001, I, 170. Belâzurî, *el-Ensabu'l-Eşraf*, I, 124.

³⁶ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rib, trs., s. 125, 126; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 157, 158.

³⁷ İbn İshak, *es-Sîret*, s. 254.

³⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 435, 436.

ken onların develerini ürkütüp onların yere düşüren kişi olan Hurevris b. Nukayz b. Vebh b. Abdokusay'dır.³⁹

Kaydettiğimiz isimleri, İbn İshak ve İbn Hişam'ın eserlerinde nakledilen bilgileri, İbn Sa'd, Belâzurî⁴⁰ ve İbn Hazm'ın naklettikleri listeleri,⁴¹ ayetlerde genel olarak vahye karşı muhalif tavır alan kişileri ifade etmek için kullanılan "el-insan" lafzının⁴² medlullerini,⁴³ mugtesimun ve mustehziun⁴⁴ kavramlarının kastettiği şahıslar

³⁹ İbn Hişam, *es-Siret*, II, 409-411

⁴⁰ İslam davetinin muhalifleri, düşmanları: Ebu Cehil, Ebu Leheb, Ubeyd b. Abdueğus, Haris b. Gays b. Adiy İbn Gaytela, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef, Ubey b. Halef, As b. Vail, Nadr b. Hâris, Münebbih b. Haccac, Zuheyr b. Ebi Ümeyye, Sâib b. Sayfi b. Âzib, Esved b. Abdulesed, Âs b. Said b. As, Âs b. Hişam, Ukbe b. Ebi Muayt, Ebu'l-Eşed el-Huzelî (Bir dağ keçisinin saldırması üzerine düştü ve parçalandı.) Adiy b. Hamrâ.

Hiz. Peygamber'e aşırı düşmanlık yapanlar: Ebu Cehil, Ebu Leheb, Ukbe b. Ebi Muayt'tır.

Utbe ve Şeybe b. Rebia ile Ebu Süfyan da Hiz. Peygamber'e düşmanlık yaptılar; ancak onlar düşmanlıkta öne çıkıp, aşırı gitmediler. Kureyşin geneli gibiydiler. Bunlardan Ebu Süfyan ve Hakem dışında hiçbiri iman etmedi.

Hiz. Peygamber ben iki komşunun kötülüğü, şerri arasındaydım. Ebu Leheb ve Ukbe b. Ebi Muayt evinin çatısına pislik atıyorlardı. Hiz. Peygamber de "Ey Abdumenaf bu ne biçim komşuluk" diyor ve o atılanları çıkarıp yola bırakıyordu. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 170, 171; Belâzurî, *el-Ensabu'l-Eşraf*, I, 124; 148-151.

⁴¹ Kabilelere göre muhalifler: Haşim oğullarından Ebu Leheb, Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalib, Abdüşşems oğullarından Hiz. Peygamberle alay edenlerden olan Ebu Süfyan, Ukbe b. Ebi Muayt, Ebu'l-Hakem b. Ebi'l-As b. Ümeyye b. Abd-uşşems ile Rebia b. Abdüşşems'in iki oğlu Utbe ve Şeybe, Abdudhar oğullarından Nadr b. Haris, Abduluzza oğullarından Hiz. Peygamberle alay edenlerden Esved b. Muttalib b. Esed b. Abduluzza, Esved'in oğlu Rebia b. Esved, Ebu'l-Bahterî el-Âsî b. Hâşim b. Esed b. Abduluzza, Zühre oğullarından Zühre'nin dayısının oğlu Esed b. Abdu Yağus b. Vahb b. Abdumenaf b. Zühre b. Kilab, Mahzum oğullarından Ebu Cehil, Ebu Cehil'in kardeşi, Âs b. Hişam, amcası ve Halid b. Velid'in babası olan Velid b. Muğire, Velid b. Muğire'nin oğlu Ebû Kays b. el-Velid, amcasının oğlu Kays b. el-Fâkihe b. el-Muğira, Ümmü Seleme'nin kardeşleri Zühre b. Ebi Ümeyye b. el-Muğira ve Abdullah b. Ebi Ümeyye, Esved b. Abdulesed b. Hilal b. Abdullah, Abid b. Abdullah b. Amr, Sehm oğullarından As b. Vail, Hâris b. Adiy b. Suayd b. Sehm, Münebbih b. Haccac ve kardeşi Nubeyh b. Haccac, Cumah oğullarından Halef b. Vehb'in iki oğlu Ümeyye b. Halef el-Cumahî ile Ubey b. Halef el-Cumahî, Enes b. Mi'yer b. Levhan b. Sa'd, Huzâa'dan Hâris b. Tulâula ve Sakif oğullarından Adiy b. Hamrâ es-Sekafi Bkz. İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, çev. M. Salih Arı, Çıra Yay, İstanbul, 2004, s. 78-80.

⁴² Muhammed Âbid, *Câbirî, Fehmu'l-Kur'ân*, I. Baskı, Beyrut, Merkezü Dirâsatu'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008, I, 118.

⁴³ İnsan kelimesi Kur'an'da yirmi beş farklı anlama gelmektedir. Bunlardan Velid b. Muğire, Gurd b. Abdullah Ebu Bekr b. Kilab, Ebu Cehil b. Hişam, Nadr b. Hâris, Budeyl b. Verkâ, Amr b. Rebia b. Abduluzza el-Huzâi, Ahnes b. Şerik es-Sekafi, Esved b. Abdulesed Mahzumî, Kelde b. Useyd el-Cumahî (lakabı Ebu'l-Eşyedeyn), Ukbe b. Ebu Muayt, İbn Ebi Amr b. Ümeyye, Utbe b. Ebi Leheb, Adiy b. Rebia, Utbe b. Rebia, Ümeyye b. Halef el-Cumahî, Ubey b. Halef Cumahî, Hâris b. Amr Benî Nevfel ve Ebû Leheb muhalifler grubundan olanlardandır. Bkz. Ebu'l-Ferec Cemaluddin

ile üç eserden elde ettiğimiz sonuçları karşılaştırdığımızda bu isimlerin büyük oranda örtüşükleri görülmektedir.

Ulaşabildiğimiz bu sonuçları bir çizelgede göstermek istediğimizde şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır.

İslam Davetinin Muhalifleri, Kabileleri, Grupları ve Geçtikleri Kaynaklar

Kabileler ve Grupları	Geçtikleri Kaynaklar		
	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Ebü Cehil'n kabilesi Mahzum (Ahlaf)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Ubey b. Halef'in kabilesi Cumah (Ahlaf)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
As b. Vâil'in kabilesi Sehm (Ahlaf)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Nadr b. Hâris'in kabilesi Abdud-dar (Ahlaf)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Ömer'in kabilesi Adiy (Ahlaf)	-	-	-
Ebu Süfyan'ın kabilesi Abdumenaftan Abdüşşems (Mutayyebûn)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Hz. Peygamber'in/Ebu Leheb'in kabilesi Abdumenaftan Hâşim (Mutayyebûn)	Mukâtil	Vasît	Keşşaf
Devamlı Hâşim oğullarıyla birlikte Hz. Peygamber'i koruyan Abdumenaftan Muttalib (Mutayyebûn)	-	-	-
Mu'im b. Adiy kabilesi Abdumenaftan Nevfel (Mutayyebûn)	Mukâtil	-	-
Ebu'l-Bahterî ve Hatice'nin kabilesi Esed (Mutayyebûn)	Mukâtil	Vasît	-
Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabilesi Zühre (Mutayyebûn)	Mukâtil	-	-
Ebu Bekr'in kabilesi Teym (Mutayyebûn)	-	-	-
Benû Hâris b. Fihri (Mutayyebûn)	-	-	-

76 | db

Abdurrahman Ali, İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-E'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî, II. Baskı, Beyrut, Müessesu'r-Risale, 1985, s. 176-183.

⁴⁴ Muktesimun "peygamberlerini ortadan kaldırmak üzere bir araya gelip iş birliği yapanlar" (Hicr, 15/90.) Ayetteki "muğtesimin" olarak tanımlananlar Kureyşten on yedi kişidir. Abdüşşems'ten Hanzala b. Ebî Süfyan, (İbn Hişam'da Ebu Süfyan b. Harb şeklinde geçmektedir.) Utbe, Şeybe, Mahzum'dan, Ebu Cehil, el-Âs(Ebu Cehil'in kardeşi), Ebu Gays İbnu'l-Velid, Gays b. Fâkih, Zuheyri b. Ebî Ümeyye, Esved b. Abdülesed, Sayfî b. es-Sêib, Abdud-dar'dan, Nadr b. Hâris, Esed b. Abduluzza'dan Ebu'l-Bahterî, Zemate b. Esved, Sehm'den Nubeyh b. Haccac ve Münebbih b. Haccac, Cumah'tan Ümeyye b. Halef, Ebû Mahzere'nin kardeşi Evs b. Mî'yar'dır. Hz. Peygamber İslam'ı, Kur'an'ı, kendisini karalamak isteyen bu kişilerin sözlerine cevap vermesi, doğruları söylemeleri için birer sahâbi görevlendirmiştir.

Mustehziun "Hz. Peygamberle alay edenler" (Hicr, 15/95.) ise Esved b. Abdi Yeğus b. Vehb, Esved b. İbnu'l-Muttalib b. Esed, Velid b. Muğire, As b. Vail ve Hâris b. Tulatla el-Huzâî'den oluşan beş kişidir. Bkz. *İbn İshak, es-Siret*, s. 254. Mahzûm oğullarından Gays b. Fâkih Ebu Cehil'e her konuda yardım eden ve Hz. Peygamber'e en çok eziyet edenlerdendi. Bedir'de Hamza tarafından öldürülmüştür. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 138. Münebbih ve Nubeyh b. Haccac'ın düşmanlıklarıyla ilgili olarak bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 144, 145. Hâris b. Tulatla hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 154, 155.

Âmir b. Luey (Tarafsız)	Mukâtil	Vasît	-
Muhârib b. Fihri (Tarafsız)	Mukâtil	-	-
Ahnes b. Şerik'in kabilesi Taifli Sakif	Mukâtil	-	Keşşaf
Huzâa	Mukâtil	-	Keşşaf

Dâru'n-Nedve'de görev alan ancak Kureyş'ten olmayan Temim, Advan ve Kinâne kabilelerinin de hiç isimleri geçmemektedir. Bunun sebebi Kureyş'ten olmamaları ve asabiyetin de etkisiyle İslam davetinin Kureyş'in iç meselesi gibi anlaşılmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca sadece Keşşaf'ta Rebia ve bu üç kabilenin bağlı olduğu Mudar kabilesinin isimlerinin birer defa geçmesi de bu düşüncemizi desteklemektedir.

Bu tabloya göre Ahlâf grubundan Mahzum, Sehm, Cumah, Adiy ve Abduddar oğulları, Mutayyebun grubundan Abdüşşems ve Hâşim oğulları ile Kureyşli olmayan Sakif ve Huzâa kabileleri öne çıkmaktadır.

Ahlâf grubundan Ömer'in kabilesi Adiy oğulları, Mutayyebun grubundan Ebu Bekr'in kabilesi Teym, daima Hz. Peygamber'in kabilesi Hâşim oğullarıyla birlikte hareket eden Muttalib ve Benî Hâris b. Fihri oğulları incelediğimiz üç eserde de geçmemekte, Hz. Peygamber'in annesinin kabilesi Zühre, Mut'im b. Adiy'in Nevfel oğulları ve Muhârib b. Fihri oğulları sadece Mukâtil'in eserinde, Sakif ve Huzâa kabileleri Mukâtil ve Zemahşerî'nin eserlerinde, Esed oğulları ise Mukâtil'in ve Vâhidî'nin eserlerinde geçmektedir.

db | 77

Bütün bu elde ettiğimiz sonuçlara göre İslam davetinin özellikle sert, amansız muhaliflerinin çoğunluğu genel olarak Ahlâf grubuna bağlı kabileler olan Mahzum, Cumah, Sehm, Abduddar ve bunlarla işbirliği yapan Sakif kabilesine mensup olan Ebu Cahil, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef, Ebu'l-Eşdeyn Cumahi, Ubey b. Halef, As b. Vâil, Hâris b. Gays es-Sehmi, İbnu'z-Zeb'ari es-Sehmi, Münebbih b. Haccac, Nubeyh b. Haccac, Nadr b. Haris, Urve b. Mes'ud es-Sekafi, Ahnes b. Şerik gibi şahıslar ile Mutayyebun grubuna bağlı kabilerden Hâşim, Esed ve Nevfel oğullarından Ebu Leheb, Ukbe b. Ebî Muayt, Esved b. Muttalib b. Esed ve ayrıca Huzâa'dan Hâris b. Talâtıla el-Huzââ gibi şahıslardan oluşmaktadır.

Bu listelerde Mutayyebun grubuna bağlı Abdüşşems oğullarından Utbe b. Rebîa, Mekke'nin kıyâde (komutanlık) görevini yürüten Ebû Süfyan, Şeybe b. Rebia, Nevfel oğullarından Mut'im b. Adiy b. Nevfel ve Esed oğullarından İbnu'l-Bahterî b. Hişam da öne çıkan isimlerdendir.

Mukâtil'in eserinde Nevfel oğullarından kabilenin reisi Mut'im b. Adiy b. Nevfel, Esed oğullarından ise yine kabilenin ileri gelenlerinden İbnu'l-Bahterî b. Hişam öne çıkmaktadır. Ancak bunların

isimlerinin geçtiği yerler Ebu Cehil, Velid b. Muğire ve Nadr b. Hâris gibi haklarında sert üslupla ayetlerin gelmesi şeklinde değil, Ebu Talib'e toplu olarak gidilmesi veya Daru'n-Nedve'de Kureyşin liderlerinin genel olarak bir araya geldikleri toplantılar gibi ortamlardır. Bu toplantılarda Hz. Peygamber ve mü'minlere yönelik alınan olumsuz kararlarda en fazla konuşan ve liderleri yönlendirenler ise Ebu Cehil ve ekibidir. Bu yönüyle Esed ve Nevfel oğulları gibi kabileler ya güçlerinin azlığından veya Mekke'deki çıkarlarını düşünererek muhaliflerin içinde ve toplantılarında daha çok pasif katılımcı olarak bulunmuşlardır denilebilir.

Bütün bu listelerde hem sayısal hem de orantısal açıdan kahir ekseriyetini Ahlâf grubunu oluşturan kabilelere mensup kişilerin ve bunların yakın dostları olan Sakif kabilesinin üyelerinin oluşturması dikkatimizi çekmektedir. Bunun en önemli sebebi Ebu Cehil'in de daha önce naklettiğimiz sözlerinden de anlaşıldığı gibi İslam öncesinde beri Abdumenaif oğullarıyla olan çekişmeleri, rekabetleridir. İslam davetinin ortaya çıkıp güçlenmesi var olan bu rekabetin güçlü bir şekilde gündeme yerleşmesine sebep olmuştur. Bu liderler için şirkin ve putların yok olması, şirk sayesinde yaptıkları ticaretin, elde ettikleri ayrıcalıkların ve siyasi gücün en azından zayıflaması, özelde Haşim oğullarının genelde de Abdumenaif'i oluşturan kabilelerin güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Bu ise yüzyıllardır süre gelen asabiyet anlayışıyla şekillenen zihniyete ve var olan gelen rekabete tamamen zıt bir durum teşkil etmekteydi. Sakif kabilesinden şahısların olması ise Mekke ile Taif arasında rekabetin olmasına rağmen, sıkı dini, ticari, siyasi ve akrabalık ilişkilerinden dolayı Mekke'yi etkileyen her olayın Taiflileri de etkileyecek olması, Lat putundan⁴⁵ dolayı şirkin önemli bir merkezi ve Sakifli Ümeyye b. Salt'ın peygamberlik beklentisi içerisinde olması gibi pek çok nedenden kaynaklanmaktadır.⁴⁶

Ayrıca bu gruptakilerin geneli Kureyş'in Dehri/Zındık kitlesini de oluşturdukları için⁴⁷ İslam davetine muhalefet ve düşmanlıkları-

⁴⁵ Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Bâşâ, Kahire, 2009, s. 16, 17.

⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 483-505; Aycan, İrfan, "Sakif Kabilesine ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXIV, s. 209-235.

⁴⁷ Mekke'deki Zındıkların isimleriyle ilgili olarak İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 160; a. mlf., *el-Münemmak*, s.388; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 228, 229; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 145-147. İbn Kuteybe de Kureyş'te zındıkların olduğunu nakletmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, trs., s. 621. Bunların "dehr" inancına

nın şirk inancı dışında dinî, fikrî bir boyutu da bulunmaktaydı. Ancak onlar bu konudaki fikirlerini, kimliklerini zaman zaman açığa vurmakla birlikte var olan toplumsal nüfuzlarını da kullanarak halkı da yanlarına alabilmek için muhalefetlerini halkın genel kabulleri olan şirk, atalar dini gibi konular üzerinden onlardanmış gibi gözü-kerek bir anlamda Firavn'un Hz. Musa'ya hakkında söylediği gibi halka: "Bu Muhammed dininizi değiştirmek ve başkan olmak istiyor." şeklinde karalama kampanyasıyla işlerini yürütmeye çalışmışlardı. Bu anlamda Ebu Cehil'e "Mekke'nin firavun'u" denmesi,⁴⁸ Nadr b. Haris'e "Mekke'nin şeytanlarındandı" denmesi de çok anlamlı ve anlaşılır olmaktadır. Bunlar halka mantıklı yollarla yaklaşarak onlarla İslam arasında bir sed oluşturmaktaydılar. Bundan dolayı Kur'an muhalefetin sertleşmeye başladığı andan itibaren bunlara karşı sert bir üslupla birlikte isimlerini vermeden kâfir,⁴⁹ zalim, fasık, mücrim, azgın, yalancı, şeytan, nankör gibi sıfatlar kullanarak, "Allah'ın düşmanları" olarak niteleyerek onları cehennem azabıyla müjdelemiştir. Ayrıca hesap gününü tasvir eden sahnelerde bu müstekbirler ile imandan alıkoydukları mustazaflar arasındaki çekişmeleri anlatarak hem bunların hem de kandırdıkları halkın ders almaları amaçlanmıştır.

Muhaliplerden bir kısmı ise orta dereceli bir muhalefet sergilemekteydiler. Usulüne uygun bir şekilde tartışmaya ve normal bir şekilde delil getirmeye yanaşmaktaydılar. Anlaşıldığı kadarıyla bu tip insanların inkâra düşmeleri ya gafletten, asabiyetten, utanmadan, düşman korkusundan, ya da menfaatlerini yitirme gibi endişelerden kaynaklanmaktaydı. Bunlar orta bir yolu bulmaya çalıştıkları için ayetlerde ve Hz. Peygamber'in davranışlarında bunlara karşı yumuşak bir metod izlenmiştir.⁵⁰

Mutayyebun grubuna bağlı kabilelerden de muhalifler bulunmaktaydı. Ancak bu şahısların muhalefet oranları, şekilleri ve her kabilede sadece birkaç kişinin isminin geçmesi muhalefetin tüm kabile fertlerinden ziyade belli şahıslar ekseninde toplandığını göstermektedir ve bunları genel olarak orta dereceli muhalifler olarak

sahip olduklarıyla ilgili olarak bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 145-149. Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, s. 191.

⁴⁸ İbn İshak, *es-Siret*, s. 182.

⁴⁹ Kur'an'daki "ellezine keferû" (o inkâr edenler) tabirinin liderleri kast ettiği açıktır. Çünkü onlar propaganda, yaygara ve engelleme çabası içinde bu ifadedden sonra gelen sözü söylüyorlardı. (Bkz. Derzeve, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 175.)

⁵⁰ Derzeve, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 202; 226.

nitelendirebiliriz. Hâşim ve Muttaliboğullarına karşı yapılan boykotun kaldırılmasında öncülük yapan Hişâm b. Amr b. Rebia, Ebu'l-Bahterî b. Hişâm, Zem'a b. Esved b. Muttalib b. Esed, Mut'im b. Adiy ve Züheyr b. Ebi Ümeyye b. el-Muğira Mahzumî de bu grubta değerlendirilebilir. Hz. Peygamber bu tavırlarından dolayı onlara vefalı davranarak Bedir savaşında sahabilere “Beni Haşim'den ve başkalarından bazıları savaşa zorla çıkarıldılar. Onlarla savaşmanıza gerek yok. Abbas b. Abdulmuttalib'i ve Ebu'l-Bahterî'yi öldürmeyin” buyurmuştu. Savaşta sahabiler Ebu'l-Bahterî'ye Hz. Peygamber'in bu emrini bildirdiklerinde o yanındaki arkadaşının da öldürülmemesini istedi. Bu isteği kabul edilmeyince savaşımaya devam etti ve sahabiler tarafından öldürüldü.⁵¹

Ebu'l-Bahterî Hz. Peygamber'i Mekke'de en çok savunandı ve Hz. Peygamber'i rahatsız edecek hiçbir şey yapmamıştı. Boykot kararlarının yazılı olduğu sahifenin yok edilmesinde de etkin olanlardandı.⁵² Aynı şekilde Mut'im b. Adiy hakkında da vefalı davranarak o vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in şairi Hassan b. Sabit onun için bir mersiye söylemiş ve Hz. Peygamber :“Eğer o hayatta olsaydı onun hatırına şu Bedir esirlerinin hepsini serbest bırakırdım.” buyurmuştu.⁵³ Ayrıca ikinci akabe biatını haber alan müşrikler Ensar'dan Sa'd b. Ubade'yi yakaladıklarında dövmüşler ve Suheyli b. Amr da ona tokat vurmıştu. Ona acıyan Ebu'l-Bahterî “Senin hiç Mekkeli civar ve ahid yaptığın yok mu? Onu söyleyerek kurtul” demiş ve Sa'd b. Ubade, Mut'im b. Adiy'le olan civar anlaşmasını söylediğinde bunu haber alan Mut'im b. Adiy gelerek onu kurtarmıştı.⁵⁴ Bu çizgide yer alanlar genel olarak Mutayyebun grubuna bağlı kişilerdir. Bu gruptan sadece Ebu Leheb, oğlu Uteybe, Ukbe b. Ebi Muayt, Esved b. Abduyağus baskıcı, sert muhalifler içinde yer almaktadırlar.⁵⁵

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Siret*, I, 628-630; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 146, 147.

⁵² İbn Hişâm, *es-Siret*, I, 628-630.

⁵³ Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut 1970, V, 209; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, II. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, “Farzu'l-Humus”, 16; Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs., IV, 342-344.

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Siret*, I, 449, 450.

⁵⁵ Leheb'in Hz. Peygamber'e karşı sert olmasının sebebi ve genel anlamda muhalif liderlerin psikolojileriyle ilgili olarak bkz. Hamidullah, Muhammed, “Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi,” çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum, 1986, s. 211-218.

Abduşşems oğullarından ağırbaşlı bir kişi olarak tanınan ve Hz. Peygamberle görüştüğten sonra: “Onu kendi haline bırakın, onunla uğraşmayın.” diyen Utbe b. Rebia,⁵⁶ Şeybe b. Rebia ve Ebu Süfyan da Hz. Peygamber’e düşmanlık yaptılar; ancak onlar düşmanlıkta öne çıkıp, aşırı gitmediler. Kureyşin geneli gibiydiler.⁵⁷ Bunlar her ne kadar muhalif tarafta yer alsalar da tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber ve inananlara işkence edenler listelerinde yer almamaktadırlar.

Abduşşems (Ümeyye oğulları) İslam davetine karşı muhalif tavır almaları Hâşim oğullarıyla aralarında var olan rekabet, tevhidin yerleşmesi durumunda ticari ve siyasi imtiyazlarına zarar geleceği korkusu, Hâşim oğullarının zayıflamış olması, İslam davetinden dolayı Mekke’de meydana gelen karışıklığın menfaatlerine ters düşmesi⁵⁸ ve Mekke’nin genelinin muhalif olduğu bir durumda genel kitle ile birlikte olmanın kendilerince daha faydalı olacağını düşünmüş olmaları gibi sebeplere dayanıyor olabilir. Mekke döneminde Ebu Talib ve Hz. Peygamberle yapılan görüşmelere, pazarlıklara, tartışmalara Ebu Süfyan, Utbe b. Rebia ve Şeybe b. Rebia da katılmışlar ancak çok sert bir tavır içinde olmamışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu toplantılarda Ahlâf grubu etkin olmuş, bunlar da alınan kararlardan en azından bir kısmına taraftar olmasalar da işlerine geldiği veya genel kitleden ayrı düşmemek için onları desteklemişlerdi.

Abduşşems oğullarından Said b. Âsi (Ebu Uhayha) davetin ilk yıllarında “Muhammedi bırakın, onu hedef almayın. Şayet söylediği doğru ise onun şerefi Kureyşin diğer kollarına değil, bize ait olur. Yalan söylüyorsa, bizim dışımızdaki Kureyş mensupları onun hakkından gelir ve Muhammed semadan konuşuyor.” demektedir. Ancak daha sonraları Nadr b. Hâris’in kışkırtmasıyla daha sert bir tavır takınmıştır.⁵⁹

⁵⁶ İbn Hişam, *es-Siret*, I, 293, 294; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IV, 155-160.

⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 170, 171.

⁵⁸ Ebu Süfyan ile Hz. Peygamber arasındaki ilişkilerle ilgili olarak bkz. Polat, Mizrap, “Hz. Muhammed’in Kabile Reislerini İslam’a Kazandırma Çabaları: Durumun Ebu Süfyan b. Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX (2008), Sayı: 11, s. 185-196; Apak, Âdem, “Mekke Döneminde Benî Ümeyye’nin İslam’a Karşı Tutumu,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 6, 1994, s. 277-296.

⁵⁹ Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 141 geniş bilgi için bkz. Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasîlere Kadar)*, s. 108-112.

Ebu Süfyan'ın Bedir savaşına sebep olan kabileyi mü'minlere yakalatmadan Mekke'ye yaklaştığında müşrik ordusuna, savaşmayı geri dönün diye haber yollaması, Ebu Cehil'in bunu reddetmesi, Hâkim b. Hizam'ın konuşmasıyla onunla ortak hareket eden Utbe b. Rebîa'nın Bedir'de müşrikleri savaştan vazgeçirmeye çalışarak, bunun hayırlı bir durum olmadığına dair konuşma yapması, Ebu Cehil'in şiddetli savaş taraftarı olması⁶⁰ da Abdüşşemsin genel olarak sertlik yanlısı olmadığını, asıl Ebu Cehil'in sertlik yanlısı olduğunu göstermektedir. Aslında hem Mekke döneminde ortaya çıkan kampaşma hem de daha sonra yapılan savaşlar sonuçta kardeşler, akrabalar arasında yapıldığı için asabiyet ve akrabalığın çok önemli kabul edildiği Arap toplumunda genel kitle tarafından çok da hoş karşılanmamış olmalıdır.

Ebu Süfyan, Ahnes b. Şerik ve Ebu Cehil, Hz. Peygamber'in geceleyin Kur'an okumasını dinlemek için birbirlerinden habersiz ve gizlice gitmişlerdi. Birbirlerini fark ettiklerinde kendilerini kınayarak: "Artık bir daha böyle bir şey yapmayalım, eğer insanlar bizi bu halde görürlerse şüpheye düşerler" derlerdi. Ahnes b. Şerik daha sonra iki arkadaşına Kur'an hakkında ne düşündüklerini sorduğunda Ebu Süfyan "Hem bildik ve ne kastedildiğini tanıdık şeyler duydum, hem de ne anlamını ve kast ettiklerini bilmediğim şeyler duydum" diye cevap verirken aynı soruya Ebu Cehil asabiyetten dolayı inkâr ettiğini ve kesinlikle Hz. Peygamber'e inanmayacağını söylemişti.⁶¹ Naklettiğimiz bu bilgiler Ebu Süfyan ile Ebu Cehil'in İslam davetine karşı tutumlarının farklılığını yansıtmaktadır.

Mahzum oğulları ile Abdüşşems oğulları Hâşim oğullarına (İslam davetini korudukları için) karşı ortak bir muhalefet cephesi oluşturmuş olsalar da kendi aralarında rakiplerinin çıkarına bile olsa, iç muhalefet ilişkilerine mahkûmdular.⁶²

Abdüşşems oğullarının İslam davetine muhalefetin başına geçmesi Bedir savaşında özellikle Mahzum, Cumah, Sehm ve Abdudhar oğullarının liderlerinin öldürülmesiyle boşalan liderliğe oturmalarıyla gerçekleşmiş ve komutanlık görevi de kendilerinde (Ebu

⁶⁰ İbn Hişam, *es-Siret*, I, 618; 622.

⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 160-163. Ebu Süfyan'ın muhalefetinin sert olmadığıyla ilgili olarak bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 201; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 124; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasîlere Kadar)*, 122-125.

⁶² Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997, s. 170.

Süfyan'da) olduğu için daha sonraki tüm savaşlarda en ön safta olmuşlardır.

Mekke'de Hz. Peygamber'e, inananlara ve İslam davetine karşı düşmanlıklarında öfkeli ve azılı olmayan, işkence ve komplolara karışmayan, yardımcı olmayan bir grup vardı. Bunlar ölçülü, tarafsız ve iyiliksever bir tutum sergileyen⁶³ sadece Ebu Talib değil, onun gibi davranan ve Hz. Peygamber'in sevdiği, davet ettiği, başkaları da vardı.⁶⁴ Bunlar müşrik olmakla birlikte Hz. Peygamber'i seven, aynı kabileden veya akraba kabilelerden olup yapılan baskı ve işkenceden rahatsız olan insanlardı. Bunlar özellikle Hâşim ve Muttalib oğullarıdır. Ayrıca kaynaklarda muhalifler arasında herhangi bir ferdi bulunmayan Ebu Bekr'in kabilesi ve mutayyebun grubunun üyesi Teym, Ömer'in kabilesi ve Ahlaf grubunun üyesi Adiy oğulları ve Benû Hâris b. Fihri oğulları da bu gruba girebilirler. Bunların muhalif olarak öne çıkmamalarından kabile içinde oldukça etkin bir konumda bulunan Ebu Bekr ve Ömer'in iman etmelerinin de büyük oranda etkisi olmuş olabilir.

Sonuç olarak Mutayyebun grubuna bağlı kabilelerden Haşim oğullarından Ebu Leheb, Abdüşşems oğullarından Ukbe b. Ebu Muayt dışında sert muhalefet, düşmanlık yapanların olduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir. İslam davetinin muhalifleri "Küffar-ı Mekke" olarak tanımlanan ve Ahnes b. Şerik dışında hepsi Kureyşli olan Ebu Cehil, Velid b. Muğire, Münebbih b. Haccac, Nubeyh b. Haccac, As b. Vâil, Ubey b. Halef, Ukbe b. Ebi Muayt, Abdullah b. Ebi Ümeyye, Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Ebu'l-Bahterî b. Hişam b. Esed, Hâris b. Âmir b. Nevfel, Mahrame b. Nevfel, Hişam b. Amr b. Rebia, Ebu Süfyan b. Harb, Sehl (Suheyl) b. Amr, Umeyr b. Vehb b. Halef, Hâris b. Gays, Adî b. Gays, Âmir b. Halid el-Cumahî, Nadr b. Haris, Zem'a b. Esved, Mut'im b. Adiy, Gurad b. Abdu Amr b. Nevfel, Ahnes b. Şerik, Huveytib b. Abdulluzza, Ümeyye b. Haleften oluşan yirmi yedi kişi⁶⁵ve Ebu Leheb'ten oluşmaktadır. Bu muhaliflerin Ahnes b. Şerik dışında hepsinin Kureyşli olması, Mekke döneminde İslam davetinin genel olarak Kureyşin iç meselesi olması ve asabiyetle açıklanabilir.

⁶³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 227.

⁶⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 229, 230.

⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 336.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an'ı sadece metin olarak, siyeri de yüzeysel olarak okuduğumuzda Mekkeli tüm müşriklerin İslam davetine karşı amansız bir düşmanlık yaptıklarından söz edilebilir. Ancak ilk dönem siret kaynaklarına, tefsir kitaplarındaki ayetlerin sebab-i nüzul rivayetlerine, ayetlerin kimleri muhatap aldığına bakılarak isim listeleri oluşturulup, bu listelerde kabilelere ve var olan siyasi gruplara göre tasnif edildiğinde farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde yaptığımız çalışmalar sonucunda ulaşabildiğimiz sonuçlara göre İslam davetine karşı olan kabileleri, tutumlarını aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz.

Birinci grubu sert muhalifler oluşturmaktadır. Bu grubu Ebu Cehil, Velid b. Muğire, Ubey b. Halef, Ümeyye b. Halef, As b. Vâil, Nadr b. Hâris, Ebu'l-Eşdeyn gibi Ahlâf grubuna bağlı kabilelere ve Ahnes b. Şerik gibi Sakif kabilesine mensup olanlar oluşturmaktadır. Bunların inkârlarının ve muhalefetlerinin asıl sebebi Abdumenaş oğullarına, Mutayyebun grubuyla tarihi rekabet içinde olmaları ve düşmanlıklarıdır. Bunlar Hz. Peygamber ve Kur'an'a karşı açıktan sert bir muhalefette buldukları için her biri hakkında sert üslupta pek çok ayet nazil olmuştur. Ayrıca bu gruba Haşim oğullarından Ebu Leheb ve Abdüşşems'ten Ukbe b. Ebî Muayt da dâhildir.

İkinci grubu orta dereceli muhalifler diyebileceğimiz Nevfel oğullarından Mut'im b. Adiy, Esed oğullarından Ebu'l-Bahteri, Abdüşşems oğullarından Ebu Süfyan, Utbe b. Rebia ve Şeybe b. Rebia gibi mutayyebun grubuna bağlı kabile mensupları oluşturmaktadır. Burada Abdüşşems oğulları ön plana çıksa da bunların ilk grup kadar sert muhalifler olduklarını söylemek zor görünmektedir. Bunlar birebir Hz. Peygamber'e düşmanlık yapmaktan ziyade genel toplantılarda muhalefetin içinde yer almışlardır. Bundan dolayı da doğrudan bunları muhatap alan çok sayıda ayet nazil olmamıştır. Özellikle Nevfel oğullarından Mut'im b. Adiy ve Esed oğullarından Ebu'l-Bahterî'nin Hz. Peygamber ve mü'minlere yardımlarını, himayelerini ve Hz. Peygamberin de onlara karşı vefalı davranışlarını dikkate aldığımızda bu kişilerin düşük yoğunluklu hatta pasif muhalefet sergilediklerini söylemek daha doğru görünmektedir.

Üçüncü grubu ise İslam davetini kabul etmeseler de açıktan muhalefet etmeyenler oluşturmaktadır. Ebu Bekr'in kabilesi Teym oğulları, Ömer'in kabilesi Adiy oğullarından ve Hâris b. Fihri oğulla-

rından herhangi birinin muhalifler arasında ismi geçmemektedir. Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabilesi Zühre oğulları ve Muharib b. Fihri oğullarının muhalefetleri ise çok düşük bir seviyede olmuştur. Hâris b. Fihri, Adiy ve Teym oğullarından hiç kimsenin muhalifler arasında adının geçmemesi bunların muhalifler arasında sayılmasını zorlaştırmaktadır.

Hâşim ve Muttaliboğulları ise Ebu Leheb ve ailesi gibi bazı fertler haricinde, kabile üyeleri iman etmeseler de asabiyetten dolayı aktif olarak Hz. Peygamber ve İslam davetini korumuşlardır. Diğer bir ifadeyle üçüncü gruptaki kabilelerle, Hâşim ve Muttalib oğullarını farklı seviyelerde ve farklı sebeplerle de olsa İslam davetinin taraftarları, destekleyenleri olarak değerlendirmek de mümkün gözükmemektedir.

Bütün bunları bir arada değerlendirdiğimizde muhalefetin elebaşlarını Adiy oğulları dışındaki Ahlâf grubu kabileleri, Sakif kabilesi ve çok sert olmasalar da Abdüşşems oğulları oluşturmaktadır. Bu durum ağırlıklı olarak tarihi İslam öncesi dönemlere dayanan kabilesel rekabetten, kabileler arası ittifaklardan olmakla birlikte, bunların Daru'n-Nedve'deki siyasi ağırlıklarından, ekonomik güçlerinden, çıkar ilişkilerinden ve içlerindeki dehrî/zındık grubun düşünce yapısından kaynaklanmaktadır. Genel olarak Kur'an'ı Kerim'deki sert üsluplu ayetlerin asıl muhatapları da bunlardır. Bu yönüyle Kur'an tüm Mekke halkını değil inatla inkâr eden yönetici, zengin sınıfı düşman ve öteki ilan etmiştir.

Arap toplumunda hayat asabiyet ve ittifaklar üzerinden şekillendiği ve devam ettiği için kabilelerin hatta fertlerin İslam davetine karşı olan tutumlarında, iman edip etmemelerinde bu yapının belirleyici etkisi olmuştur.

Bütün bu bilgiler Mekkeli tüm müşrikler, kabileler İslam davetine düşmanlık yapmışlar, onu yok etmeye çalışmışlar şeklindeki anlayışın, farklı kaynaklarda yer alan bilgilerin bütüncül bir şekilde ele alınmadan genellemeci bir şekilde değerlendirme yapmanın yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Ulaştığımız sonuçlar Mekke döneminde İslam davetinin asabiyetten dolayı Mekke'nin iç sorunu şeklinde anlaşıldığını ve ilişkilerin bu çerçevede geliştiğini de açıklamaktadır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut 1970.
- Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, trs.
- Apak, Adem, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: , 10, Sayı: 1, s. 177-194.
- _____, "Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslam'a Karşı Tutumu," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 6, 1994, s. 277-296.
- Aycan, İrfan, "Sakif Kabilesine ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXIV, s. 209-235.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Beyrut, 1996
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, II. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997
- Cevad Ali, *el-Mufassal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdad, 1993
- Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2003
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, III. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1983.
- İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sîre*, çev. M. Salih Arı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004
- İbn Hişam, es-Sîretu'n-Nebeviyye, thk. Mustafaes-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfiz Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ma'hedu ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rif, trs.
- İbnu'l-Cevzî, Nüzhetu'l-E'yuni'n-Nevâzir fi İlmî'l-Vucûh ve'n-Nezâir, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî, II. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1985, s. 176-183
- İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Bâşâ, Kahire, 2009
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Amr, I. Baskı, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 2001,
- Ezrakî, Ebû Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, thk. Ali Ömer, I. Baskı, Kahire, Mektebetü Sikâfetü'd-Diniyye, 2009.
- el-Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak İbn Abbas *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadîs*, thk. Abdulmelik b. Abdullah Dehiş, II. Baskı, Beyrut, Dâru Hadar, 1994
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I. Baskı, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1991
- _____, "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi," çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum, 1986
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Bağdâdî, *el-Münemmak fi Ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fâruk, I. Baskı, Beyrut, Âlemu'l-Kütüp, 1985.
- _____, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lîchtenstater, Beyrut, Dâru'l-İfâku'l-Cedîde, 2009.
- İsfahânî, er-Râğîb, *el-Müfredât*, Beyrut, 2005

- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 2009
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmad Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003
- Polat, Mizrap, "Hz. Muhammed'in Kabile Reislerini İslam'a Kazandırma Çabaları: Durumun Ebu Süfyan b. Harb Örneğinden Yola Çıkılarak Tahlili," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LIX (2008), Sayı: 11, s. 185-196.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasîlere Kadar)*, I. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Komisyon, Beyrut, 1994
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2008
- _____, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut, 1979

